

MI. : *bütün kat-lar-ı yan-ar-ken ev büyük bir meş'ale(yi) an-dir-iyor-du* «tandis que tous ses étages brûlaient, la maison ressemblait à une grande torche».

1263. Yukarıda verilen misallerdeki şu :

- 1° *ev-in yandı-ğın-ı,*
- 2° *dam-ı yan-an,*
- 3° *bütün kat-lar-ı yan-ar-ken*

suretindeki *karmaşık* hadler «termes complexes» (mk. § 1258 sonunda) cümlemsi «quasi-proposition» dirlir; ve hakikaten bunlarda mantiki faili olan fiilden yapıma ve isimcil siga bulunmaktadır.

Şüphe yok ki cümlemsilerin tümleç-mefulleri veya vaktühal (duram) mefulleri olabilir; hulâsa, yukarıda verilen üç misâlden anlaşıldığı ve 1253 üncü bendde evvelcede söylediğimiz üzere, cümlemsilerin gramerce şekli cümlede gördükleri rol ile yani onların cümleye ait olan *had* «terme» lerinin mahiyeti ile taayyün eder, vebu şekil *basit hadler* in şekliyle hissedilir derecede aynı olur. Cümlemsilerle basit hadler arasındaki fark sadece cümlemsilerdeki mantıkî muhtevanın en büyük bir karmaşıklık halinde bulunmasından ibarettir. Basit hadler ancak mefhumları ifade ettiği halde cümlemsiler içinde *hükümler* bulunur.

1264. Yukarıdaki sergilemeden türkçe cümlesinin sintaksı ile fransızca cümlesinin sintaksı arasındaki farkın ne olduğu anlaşılıyor.

Fransızca'da uyruk bir hüküm «jugement subordonné» hemen daima (şahıslı bir fiil sigasını havi) uyruk bir cümle şekline bürünür. Türkçede ise uyruk bir hüküm hemen daima bir cümlemsi manzarası ile görünür.

1265. Öbeğin bütününe ait morfolojik tahavvüllere ancak o öbeğin sondaki unsuru uğrar olduğuna dair daha yukarılarda (§ 1063) de bildirilen kaide, türkçede cümlemsilerin gelişimlerine ve dilde devamlı kalışlarına yardım etmiş görünüyor.

Hakikaten uyruk bir hükümün başlıca unsuru (meselâ yukarıdaki misallerden alınarak: *yandı-ğın-ı, yan-an* ve *yan-ar-ken* kelimeleri) birde bu hükümün yüklemi oluyor, ve bu cihetle de şahıslı bir siga haline konulmak gereğinde bulunuyor.

Fakat sözü geçen öbeğin kendisi de bir cümle haddi olmak hizmetini görüyor ve bu öbeğin başlıca unsuru *kendi başına* bir cümle haddi imiş gibi iş görüyor: Bunun neticesi olarak bahsi geçen cümlede oynadığı rol dolayısıyla kendisine verilen isimcil sigayı muhafaza ediyor.

1266. Yukarıda söylenenlerden şu netice çıkıyor ki, türkçede bir tek cümle görünüşünü alan kelâm, fransızca muadilinde çoğu zaman bir çok cümleleri havi olarak görülür.

Hakikaten de cümlemsiler kullanmak suretiyle kelâma bir tek cümle-
nin yapılaş örgüsü ne ise aynile onu vermek mümkün oluyor (mk.
yukarıda § 1251 den 1259 a kadarki misalleri).

Şu halde bir cümlemsinin kelâmın bütününe göre olan nisbi istiklâli
fransızca uyruk cümlelerinden çok daha azdır. Ve gerçekten bu fransızca
uyruk cümleler esas itibarile aslî cümle ile aynı şekilde bulunuyor; ve
onları bu aslî cümleye bağlayan uyruklu bağlanışı ise denilebilir ki
bağlaç «conjonction» manzarası altında görülür bir halde ifade edilmiş
oluyor. Türk sintaksının ise bu edatlara ihtiyacı yoktur.

1267. Bu son mütala'aları hülâsa ederek şunu da söyleyelim ki, fran-
sız sintaksı *tahlilî* «analytique» türk nahvi ise *terkîbî* «synthétique» dir.

1268. Şu geçen sergileyiştten bu ameli netice çıkmaktadır.

*Türkçenin cümlemsileri fransızca'da uyruk cümlelerle tercüme edil-
mek ister.*

Bir hades ismile nihayetlenen cümlemsiler fransızca'ya çoğu zaman
tümlek «mütemmim, complétif» bir cümle ile tercüme edilmeli (daha fazla
tafsilat için bk § 1273 ve aşağısı).

Bir ortaç veya ortacımsı ile nihayetlenen cümlemsiler bağlamli
«relatif» bir cümle veya bir mutariza cümlesi «incidente» ile tercüme
edilecektir (daha fazla tafsilât için, bk. § 741 ve aşağısı). Bir ulak ile
veya bir ulak tabirile nihayet bulan cümlemsiler vaktühal (duram) bildiren
tümlek bir cümle ile tecüme olunur (bk. § 1315 ve aşağısı).

1269. Aşağıda gelecek bahislerde şunlar mütala'â edilecektir:

1° hades ismile nihayetlenen cümlemsiler; 2° bir ortaçla (veya ortaç-
lık tabirile) nihayetlenen cümlemsiler.

Bir ortaç (veya ortacımsı) ile nihayet bulan cümlemsilere gelince,
bunlara ait bütün tafsilât fiilin katkılık «adjectif» (= sıfatlık) sigaları
münasebetile verilmiş olduğundan (§ 733 den 778), burada ancak hatırlat-
ma kabilinden olarak sadece söylenip geçilecektir.

Öteki türk dillerindeki fiilden yapılan sıfatlar «épithètes verbales» in yapılanışı.—
Fiilel sıfatların yapılanışı öteki türk dillerinde daha az gelişik bir manzara göster-
mektedir.

Bu diller ortacımsı nedir bilmezler. Belirtik kelime mantiki fail olsun (osmanlıca'da
1 inci hâl, § 742) veya mantiki mesul «régime logique» olsun (osmanlıca'da 2 inci hâl,
§ 746), belirtken olsun, fiilel sıfat olarak hep kullandıkları görülen bir ulaktır ve çoğu
zaman da bu *kanlı* bir ulaktır.

Ml.: *کونگولم تیلان سین توروسین* *köngl-üm tilâ-gün sin tur-ur-sin* gönlüm(-ün) dilediği
sen-sin (A.U.E) «c'est toi que mon coeur désire» (BEREZINE, *Bibl. vost. hist.*,
s. 22, l. 5);

Tanrı ta'âlâ sâv-mâ-gân (kil-mâ dâ-gân) işlar tanrı ta'âlâ(-nın) sevmediği (yapma dodığı işler (A.U.E) «les actions que Dieu n'approuve pas (d'éfend)» (Tezkere'-Evlüyâ, 54. I. 15; 56, I. 12);

Kün dogan taraf (gün doğduğu taraf (A.U.E) «le côté où naît le soleil; l'Est» RADLOF, Probl., VII. [dialecto criméen] s. 7, I. 9. aşağıdan).

Ortaç, belirsiz bir mantiki fail ile birlikte de kullanılabilir ki bu, meçhulünsi «quasi-passif» (= yarı mefuliyetli) diye ad verdiğimiz bir kullanışa muadildir.

Ml.: *Yokarda Ali dâgân kavap war-dir* (yukarda Ali denilen kavaf vardır (A.U.E). «il y a là-haut un cordonnier qu'on appelle Ali (aynı yer, s. 7, I. 3);

«yir azuk, yir nime yenir azık, yenir şey (A.U.E). «chose bonne à manger» (PAVET DE COURTEILLE, Dictionnaire). Mk. osmanlıca *ye-gecek*.

Osmanlıca'da izler bırakmış olan bu yapılama (§ 752) esasen şahıslı sigaları olan cümlelerin yapılamalarına çok beuziyor; ve mümkündür ki belirtken olmak sıfatile bida-yette ancak cümlede tuttuğu yerle ötekisinden ayırd edilmiş olsun (§ 1063).

Böylece teşkil edilen fiilcil sıfatlar (na'tler) alem olarak kullanıla bilirler (Mk. § 768 ve aşağısı).

Ml.: *men-t ille-dâ? bil-me-z-siñiz men siz di-yen-ler-den değıl-em* beni hiç de bilmezsiniz, ben siz(-in) dedikler(iniz)den değılim (A.U.E) «vous ne me connaissez pas; je ne suis pas de ces gens dont vous parlez» (FETH AH., s. 191).

«ata-sı boz-gan-ıar-nı tüz-di atası(-nın) bozduklarını düz(-elt)di (A.U.E) «il rétablit les choses ruinées par son père» (NEVAİ, Tar. M. Ac., s. 86).

Tetkikten geçirdiğimiz bu yapılama aynı zamanda fiilcil sıfatın mantiki failile belirtik isim arasında bazan var olan mülkiyet «izafet» ilgisini ifade etmekten ibaret yapılama ile birleştirilebilir.

Ml.: *şindi kit-ti kız köy-gâ war-di otar-yan' oda-sın-a* [1] (şimdi gitti kız köye, vardı oturduğu odasına (A.U.E) «la jeune fille s'en alla (maintenant (A.U.E) au village, (arriva (A.U.E) à la (= sa) chambre ou elle habitait» (RADLOFF, Probl., VII, s. 12, I, 3, 4).

Fiilcil sıfatın mantiki faili bir şahıs zamiri ise onu söylememek de olur: Mülkiyet «izafeti» lâhikasile esasen yeter derecede gösterilmektedir.

Ml.: *ay(it)ur söz-lâr-ing-ni ay-it* söylenecek (söyleneir) sözlerini söyle (A.U.E) «dis les (tes) paroles que tu as à dire» (NEVAİ, aynı eser, 77); *ruhsat bir-di-lâr kim kil-gân yir-in-gâ bar* ruhsat verdiler ki geldiği yere git'sin diye) (A.U.E) «on l'autorisa à aller d' où il était venu» (Aynı yer, 110);

bu yat-mış orn-unğ-dın kop-gul bu yatmış (in) yer(-in)-den kalk. (A.U.E) «lève-toi de l'endroit où tu es couché» Hakim Ata, I 362).

Eğer mantiki fail kelâmın aynı uzvü içinde müstakil bir kelime tarafından ifade ediliyorsa, bir sidiyet «genitif» şeklini alabilir; ve böylece iki haddi arasında bir ortaç almış olan bir izafet ilgisi vücuda getirir.

[1] Eevrik «inverse» nesirli bir cümle. A.U.E.

Ml.: *Mâlik-nin namaz kıł-gan mihrâb-ı çuhud-nın âv-i sarı âr-di* Malikin namaz kıldığı mihrab Yahudinin evi(nden) taraf(a) idi. (A.U.E) le mihrab où Mâlik 'faisait sa prière était tourné du côté de la demeure du juif' (*Tezkere-i Evliya*, s. 66, I, 6);

Bu bole-nin [1] *bağ-a-dur-yan koy-ı tol'e-di* bu çocuğun bekleye durduğu (baka-durgan) koyunu dolu (çok) idi. A.U.E «cet enfant gardait de nombreux moutons» [mot à mot: «de cet enfant gardés (par lui) ses moutons étaient nombreux»] (*Yedi Uyurlar*, I, 228);

Aydamak-lar-niñ otar-gan yâr-in-dâ haydamak (haydut)ların oturduğu yer de A.U.E «à l'endroit où gitaient les voleurs» (RADLOFF, *mezkûr eser*, s. 9, I, 18).

Mülkiyet «izafet» lâhikası «mülkiyet «izafet» ilgisini ifade etmekten daha ziyade gitgide mantıkî faili hatırlatmak hususunda yardım etmekte bulunuyor (mk. § 1260).

Ml.: *uru-nuñ urıa-gan at-ı uğru* (hırsız)ın ugrulanan (= çalınan) atı (A.U.E) «le cheval volé par le voleur» (MELIORANSKI, *Gr. Kirg.*, II, s. 47; bk. aynı yer kırıgızca'da bağlamı «relatif» cümlelerin tarifi).

Osmanlıca'da *-dik* [veya *-yecek*] li sigaların baskınlığı hariç olmak üzere, eskiden bu dilde aynı yapılama vardı.

Sonraları osmanlıca'da mülkiyet «izafeti» lâhikası (ihtimalki hades ismi olarak kullanılan aynı sigalarla örneksenim «analogie» yüzünden) *-dik* [veya (*y*)*ecek*] li sigaya getirilmiş ve böylece *ortacımsılar* «pro-participes» teşekkül etmiştir (§ 760).

Öteki türk dillerinde, bizim bildiğimize göre fiilin katkın (sıfat) şekline katılmış mülkiyet «izafet» lâhikası ancak bu sıfat şekli alem olarak kullanıldığı zaman bulunur.

Ml.: *بيلماكان لاريمى bil-ma-gân-lâr-im-ni* bilmediklerimi (mef'ulün bih hali) A.U.E «les choses que j'ignore (à l'accusatif)» [NEVAİ, M. L., s. 38]. Mk. osmanlıca'da *bil-me-dik-ler-im-i* (§ 716).

İnci BAHİS. — Bir hades ismiyle nihayetlenen cümlemsiler.

1270. Bilindiği üzere bir hades ismiyle nihayetlenen cümlemsiler, bu hades ismiyle onun mantıkî faili olan mefhum arasında bir mülkiyet «izafet» ilgisini havi olur.

Daha evvelce failin aldığı şekilden bahsedilmişti (bk. § 1260, 717 den 723, 1091). Burada ise bu cümlemsilerin yüklem «prédicats» iyle meşgul olacağız.

I. BU CÜMLEMSİLERİN (MANTIKİ) YÜKLEMİ.

1271. Bu cümle öbeklerinin mantıkî yüklemi olarak görülen hades isminde daima bir mülkiyet «izafet» lâhikası bulunur.

[1] *Bala* = çocuk; *ykl.* Rumelinde *pala* ki (hıristiyan çocuğu) manasında *gavur palesi* terkinde kullanılırdı; yine (çocuk, yavru) manasına *ykl. palaz. pilic, filiz*, A.U.E.

Fail — kendisinin irca alâmeti mezkûr mülkiyet «izafet» lâhikasile yeter derecede temsil edildiği cihetle — aynı cümlemsi içinde müstakil bir isimle her zaman ayrıca ifade edilmek ihtiyacında değildir; öyle olur ki bu cümlemsi sadece yüklemile teşkil edilmiş bulunur.

MI.: يانديغى بىلىمى *yan-diğ-in-i bil-me-z* «il ne sait pas qu'il a brûlé (qu'il a été sinistré) (yani evi yanmak felâketine uğradığını. A.U.E)

Sözû geçen hades ismi bir halet sonucu alabilir ki, bunun mahiyeti cümlemsinin kelâm içine oynadığı role tabidir (bk. § 1280 ve aşağısı).

1272. *-dik-li* ve *(y)ecek-liler* de dahil, bütün hades isimleri (§ 714) bir cümlemsinin mantıki yüklemi hizmetini şu şartlarla görebilirler.

1° Bir mülkiyet «izafet» lâhikasını almış olmak şartile.

Mülkiyet lâhikasız olan bir hades ismi, bulunduğu cümlenin basit bir haddi sayılır (§ 1258); mastar bu kaidenin bir müstesnasını teşkil eder: bazı hallerde, kendisinde mülkiyet lâhikası olmadığı zaman bile yüklem hizmetini görebilir (bk. § 1292) ve aşağısı).

2° Bu mülkiyet lâhikası, bazan fiilin *-me* li sigasında olduğu üzere ifade edilen hadese ait mantıki tümleç — mefulün değil de, mantıki failin irca alâmeti hizmetini görmek şartile. Böyle bir halde bu *me-li* siga bir *fiilcil isim* «nom verbal» olarak kullanılır: *mektub-uñ gönder-me-si* (§ c. 711). [1]

II. MUHTELİF HADES İSİMLERİNİN KULLANILIŞINA DAİR KAİDELER.

1273. Muhtelif hades isimlerinin kullanışlarındaki farklar türkçede açıkça gösterilmiş değildir, bununla beraber bunlarda şu kaideler bulunup çıkarılabilir.

1° Müstakbel bir hadesi bildirmek istenildiği zaman *(y)ecek-li* isimcil siga kullanılır; böyle bir halde fransızca cümlede şahıslı bir istikbal sigası bulunur.

[1] Müellif, (§ c. 711) de verdiği *bunun yapması kolay* suretindeki misâle bunu da benzetmek istiyor; her ne kadar aynı teşekkülde olmak üzere (*bunun söylemesi dile kolay; bunun çiğnemesi kolay değil*) yolunda daha başka cümleler de yapıyor ise de, böylelerinde malûm şeklinde kullanılan (*yapması, söylemesi, çiğnemesi*) gibi mastarlar, meçhul manasile ve (*yapılması, söylenmesi, çiğnenmesi*) yerinde kullanılır. Ancak bunların her mastarla bu şekilde kullanılması umumî bir kaide olmayıp şiveye bırakılmıştır. Ve bu itibarlardır ki, burada müellifin verdiği misâle *göndermesi* denilemeyip *gönderil-me-si* denilmek iktiza eder. Sonra ister malûm şeklinde meçhul manalı, ister meçhul şeklinde meçhul manalı mastarlar olsun, üst başlarındaki isimler meçhul fiillerin mantıki fail naibi (yani hakikatte mantıki dolaysız mefulü) yerindedir; mantıki fail değildir. A.U.E

MI. : یاری کتیره جگنه سوز ور *yārin getir-eceğ-iñ-e söz ver* «donne ta parole que tu [l'] apporteras demain».

Eğer aynı kelâm içinde (y)ecek-li siga ile gösterilen hadesin, manaca zıddı olmak üzere geçmiş bir hades bulunuyorsa, bu geçmiş hades daima *dik*-li siga ile ifade edilir.

MI. : طوغدیفته اینتیر اوله جگنه اینتاماز *[doğ-duğ-u]-na inan-ır [öl-eceğ-i]ne inan-ma-z* «il croit (c'est-à-dire: il reconnaît) qu'il est né, il ne croit pas qu'il mourra (jamais)».

1274. 2° Cümle failinin *ihtiyarına* uyruk olan bir hades (meselâ bir *emir*) bildirmek istenildiği zaman *me*-li (veya *meklik*-li) hades ismi kullanılır.

Fransızca'da böyle bir halde çoğu zaman bir mastar kullanılır.

MI. : سلطان سلیم روملرک یا مسلمان اولارنی یا استانبولدن چیقه لرینی امر ایلدی *sultān Selim [rum-lar-ın ya müslüman ol-ma-lar-ı(-nı) ya İstambul-dan çık-ma-lar-ı]-nı emreyledi* (ki bu emir yerine getirilmiş değildir) «le Sultan Selim ordonna aux Grecs de se faire musulmans ou de quitter Constantinople (au choix)» (mesure qui ne fut pas exécutée);

بک بابامک یانته اینه کزی رجا ایدرم *[bey baba-m-ın yan-ın-a en-me-niz]-i reca (rica) ed-er-im* «je vous prie de descendre auprès de mon père»;

odun-cu ban-a *[yük-ün-ü arka-sın-a kal-dır-mağ-lığ-ım]-ı söyle-di* (Nasreddin Hoca hikâyeleri) «le bucheron m'a dit de hisser sa charge sur son dos».

1275. 3° Kalan bütün başka hallerde, yani hades şimdiki zamanın, geçmiş zamanın bir hadesi veya zaman bakımından herhangi birinin bir hadesi ise tercih sırasile: *-dik-*, *-me*, *-meklik* ve *-(y)iş* den biri olmak üzere başka bir hades isimi kullanılır.

Böylece ifade edilen hades [mazî veya hâl gibi] bir zaman fikrini havi ise, bu fikir kelâmın kendi manasından anlaşılır.

-dik- lilere misaller:

بیر پاره ایراده مالک اولدیم معلومات *[bir para irād-a mālīk ol-ma-dığ-ım] ma-lum-dur* (MURAD BEY) «(il) est connu (que) je ne possède pas un sou de revenu»;

[*dün akşam gel-me-diğ-iniz*]-e *neda met et-me-li-siniz* «vous devriez regretter de n'être pas venu hier soir»

[*öl-düğ-üm*]-e *te'essüf etme-m bir val(i)de-m var, on-a kim baķ-acak* (KEMAL BEY) «je ne regrette pas de mourir, (mais) j'ai un mère; qui s'en occupera?».

1276. -me li misaller:

[*yeni-çeri nefer-ler-in-iñ saķal saķ-t-ver-me-me-leri*] *ķānun-dan i-di* (AĦMED RĀSİM) «(il) était de règle que les Janissaires non gradés (mot à mot: les simples soldats des Janissaires) ne gardassent [1] point la barbe» (mot à mot «des Janissaires leur fait de ne pas garder [1] la barbe était de règle»);

[*bu vaķ'a-i-mū'lime-ye alcuen izhār-t-te'essüf-le feryād et-me-niz*]-i [2] *hālā unud-a-ma-yan-ķar eksik değil-dir* «aujourd'hui encore (il) ne manque pas (de) gens qui n'ont put oublier que vous avez poussé publiquement un cri d'alarme (en apprenant) cet événement attristant».

1277. -meklik li misaller:

[*düvel-i-mu'azzama-nın şarķ me'sele-sin-de-ki noķta-i pazar-ķar-ın-a illi-la' peydā et-mek-liğ-imiz*]-i *son muķārebe-ye* (Baķkan muķārebesine) *med-yūnuz* «nous sommes redevables à la dernière guerre (balkanique) du fait que nous pouvons nous faire une idée de l'attitude prise par les Grandes Puissances dans la question d' Orient».

1278. -(y)iş li misaller:

[*mücerred meçhul bir yoķ-a gir-meğ-e cesüret ed-e-me-yiş-imiz*] *biz-i bu ķāl-i-tereddüd de tut-uyor* (SĀMİ BEY) «(c'est) uniquement le fait que nous n' osons pas entrer dans une voie inconnue (qui) nous laisse dans cet [état d'] hésitation».

[1] «Salıvermemek, fransızca'da asıl «ne pas lâcher» karşılığıdır, (sakal salıvermemek) ise, «ne pas laisser croître la barbes» demektir. Bu takdirde müellifin buaa fransızca'da ne pas garder la barbe (= sakalı «haliyle» muhafaza etmemek) demesi de sakal bırakmamak, salıvermemek manasına geliyorki, türkçesinde maksat bunun zıddıdır. A.U.E.

[2] Müellif metinde bu kelime yerine: çık-ar-ma-nız-ı kelimesini kullanıyor. A.U.E.

1279. İHTAR. 1. — *-me* (veya *-meklik*) lî hades isimlerinin kullanılmasında ihtiyatlı davranılmalıdır. Hades, zaman bakımından ehemmiyet verilmeyen, alışılmış ve umumî bir iş gibi telakki edilen bir hades olmadıkça, bunları kullanmamak daha hayırlıdır. [Bir vak'aya ait «épisodique» ve zaman içinde münferit bir hades olduğu zaman ise, *-dik* lî hades ismi kullanmak daha iyidir].

Bununla beraber şöyle bir misâlde münferit bir hades için *-me* nin kullanıldığı görülüyor:

ba'dehz bir uza-n-ma-sı ile uyu-ma-sı bir ol-du. (G'el keyf-im g'el, s. 30) «aussitôt allongé, il s'endormit».

İHTAR 2. — Öteki türk dillerinde çoğu zaman *-kân* lî siyga (mk. § 701) kullanılır ki bu, manası taraftan osmanlıca'nın *-dik* ile muadil olur. [1]

III. BU CÜMLEMSİLERİN İNSİRAFI.

1280. Sonunda mülkiyet «izafet» lâhikası bulunan bir hades ismiyle nihayetlenmiş cümlemsiler, insırafa müsait olduklarından cümlelerde alevlerin oynadığı aynı rolü oynarlar. Başka türlü söyleyelim, bunlar cümleye sıfat «épithète» den veya vaktühâl mütemmimlerinden başka bütün hadlerini verirler. (Mk. § 1255).

1281. *Bunların fransızca muadillerine dair mütalâa.* — Hades ismiyle nihayetlenen bir cümlemsinin fransızca'ya tercümesine gelince, müptediler böyle yerlerde kelime kelime tercümeyle en ziyade yaklaşan: «le fait que je (tu ...) exerce, ai exercé, exerceraï... telle action»; veya

[1] Çoğu zaman müzari ve pek az olarak da hâl siygasının cem'i gaip şahsı ve geçen zaman için yalnız müzari hikâyesinin cem'i gibi, *-dik* lî veya sadece meçhul yapıtlı *-en* lî siyganın yerinde kullanılır. Ozaman kendi rol ve manalarında olmayan, bu *-r-ler*, *-yor-lar*, *-r-ler-di* lî siygalardan kendilerinden sonra gelen bir ismin sıfatı olurlar.

Ml.: *Resûl 'aleyh-'is-selâm* رسول عليه السلام زمانه یقین بیات بویندن فورقوت انا دیرلر بر او قوردی *zaman-ın-a yakın Bayat boy-un-dan Korkut Ata de-r-ler* (= dedikleri, denilen) bir er *kop-du* (Dede Korkut s. 3);

Ora-da Marcellus de-r-ler göz-ü pek bir kişi var-mış (Nûrullah Ataç, Ulus, 6/11/1945);

Köy-e yakın bir yer-de «Ayrılık çeşme-si» di-yor-lar (= olan dedikleri, hâlâ denilen) bir *koru kenar-ın-a var-dı-k* A.U.E;

Han-ım hey Oguz zaman-ın-da Kân-ı Kocu de-r-ler-di (= vaktiyle dedikleri, vaktiyle denilen) bir *gürbüz er var-dı* (Dede Korkut, s. 96).

Böyleleri, kaldırılan mevzuu yerinde bir sıfat rolünde kullanılmış olarak da görülür:

Yaşan-ı Oğ-ı Yalın-cuk de-r-ler بالنجی اوغلی بالنجوق دیرلر اولسی خبرین کتوردی (= dedikleri «adam») *öl-ü-sü haber-in getür-di* (D. K. 55) A.U.E

conforme aux habitudes [mot à mot: «à la forme»] de la langue» [mot à mot: «bien que le fait que *gibi* est employé comme..., se produise, cependant...»].

İHTAR. — Bu türü kelâmlar umumiyette maziye aittir ki, böyle olması 1201 inci bendde tetkik ve mütalâadan geçirilmiş bir yapılamaya hemen hemen benzeyen ve (fransızca muadillerinde «avoir» fiilli olup) *tasarruf edilmiş bir şeyin var oluşu* nu ifade eden (*var ve yok* lu) bir cümle olmasıyla izah edilir.

Burada eşya fikri yerine vakıa fikri (= hades ismi) geçer. Bu itibarla mesele *tahakkuk etmiş «acquis»* bir hadesten ibarettir ki, böyle bir fikir *mâzileşmiş* bir vakıa fikriye pek yakındır.

Ve buna benzer hadiseler gelişmesiyledir ki, bir takım Avrupa dilleri *mazî* sıygalarında yardımcı fiil olarak «avoir» fiilini kullanmaya varmışlardır:

fr. «j'ai vu», ang. «I have seen» al. «ich habe gesehen» yeni Yun. «ἔχω ἴδω».

Bu yapılayış başka türk dillerinde de bulunur: Gr. alt. § 331, ihtar 2; mk. *Ebül-gâzi* s. 10.

(*var ol-mak* yerine, mk. § 1203) *ol-mak* fiilinin hikâyesi de kullanılır. *gez-diğ-im ol-ur-du* «il m'arrivait de me promener».

Yine mk. *yok* yerine *var* ile yapılan buna benzer ifadeleri: «il arrive souvent que...» (*Kitâb-ı Korçut* s. 64, l. 7 den 12).

1385. Bu cümlemsiler belirtici mütemmim rolünde buldukları zaman aidiyet «génitif» veya mutlak haletini alırlar:

Aidiyetli misali:

كديكك ايكنجي هفتسي [gel-diğ-in] *in iki-nci hafta-sı* «la seconde semaine de ton arrivée».

Mutlak haletii misali:

بیز بو افاداتک برآز محتاج تصحيح اولدینی فکرندهیز biz [bu ifādāt-in] *bir az muhtāc-ı tashih ol-duğ-u* «nous croyons que ces explications ont besoin d'être confirmées» (mot à mot; «nous sommes dans la pensée du fait que ces explications de nécessiter la confirmation»)[1].

1286. Aynı cümlemsiler dolaysız mütemmim olarak kullanıldıkları zaman mefulünbih haletini alırlar: *sen [ev-in yan-diğ-i]-ni bil-ir-mi-sin* misâli [§ 1260].

[1] *Beyrek gid-eli bam bam depe baş-in-a çık-dug-um çok*
kargu gibi kara saç-um yol-dug-um çok
güz alma-sı gibi al yanag-um yırt-dug-um çok
gel-en-le gid-en-den sor-dug-um çok
var-dı gel-me-z yegid-üm

han yegid-ün Beyrek di-yü ağla-dug-um çok. (Kit. Dede Korçut)

«il arrive souvent que je grimpe fréquemment (*bam bam*) le sommet (de la montagne?) depuis que Beyrek est parti; que je m'arrache les cheveux, noirs comme des lances; que je me déchire les joues, rouges comme des pommes d'automne; que je demande (ses nouvelles) de ceux qui sont venus et de ceux qui s'en vont. Il s'en alla mon brave et ne revient plus; et moi je pleure en murmurant: o mon han, mon brave Beyrek...» A.U.E

Fransızca'da buna muadil olarak «que» bağlaciyle başlayan bir tümleyici «complétif» cümle kullanılır.

Dolaylı mütemmim olarak kullanıldıkları zaman bütün öteki (mefulün-ileyh, mefulün-fih veya mefulün-anh) haletlerini alırlar.

Mef'ulün-ileyhliye misâl:

Doğ-duğ-un-a inan-ır, öl-eceğ-in-e inan-ma-z (manası için, bk. daha yukarıda, § 1273).

Mef'ulün-fihliye misâl:

وندن طولانی هیئت اجتماعیه هیچ بر محذور حصوله کلدیکنده (کلیه جکتده) شبهه یوقدر
bun-dan dolayı hey'et-i içtimâ'iyeye-ce hiç bir mahzur husul-e gel-me-diğ-in-de (gel-me-yeceğ-in-de) şüphe yok-dur «il n'est pas douteuse qu'aucun inconvenient n'en est résulté (n'en resultera) pour la société» (mot à mot: «il n'y a pas de doute dans le fait que...»).

Mef'ulün-anhliya misâl:

قواعد تشریفدن برطاقم عادات عتیقه تک احکام عقله ترجیح اولونشندن حاصل اولان سیئات کلیه
[kavâ'id-i teşrif-den bir takım 'ādāt-ı 'atîqa-nın 'āhikām-ı 'aql-a terciğ ol-un-uş-un]-dan hâsil ol-an seyyi'ât-ı külliye «les maux nombreux qui résultent du fait que l'on préfère aux règles de l'intelligence certaines coutumes surannée de l'étiquette».

1287. Filiyle, haksız (veya haklı) bir şey yapmış olmak «avoir fait quelque chose à tort (ou avec raison)», ... makle eyi (veya fena) etmek «bien (ou mal) faire de ...» vs. gibi manalar bildirilen kelâmlarda, mefulünileyh haletindeki *-dik* li isim cümlesinin bazan verdiği hususî manaya dikkat edilmeli.

MI.: *bu gün gel-diğ-imiz-e pek fena (pek a'lâ) et-di-k* «nous avons très mal (très bien) fait de veur aujourd'hui»;
o eşya-lar-ı, sat-diğ-iñiz-a isâbet et-di-ñiz «vous avez eu raison de vendre ces effets».

Mefulün-ileyh haleti almış (y)cek li isim cümlelerinin hususi manaları için, bk. § 1471.

1288. *-dik-* li bir isimcil siyga ile nihayetlenen cümlemsi, mefulün-fih veya mefulün-anh haletini aldığı vakit, zaman veya sebeb manalı ulaklık tabir vazifesini de görebilir (bk. § 1373 ve 1436).

1289. *Hulâsa.* — bir cümlemsi, uyruk bir hüküm ifade ettiğine göre, yukarıdan beri söylenen kaideler şöyle bir şekilde hulâsa edilebilir:

Uyruk bir hüküm başka bir (başlak=asli) hükmün faili veya isimcil yüklemi rolünde olduğu zaman bu, mutlak haletinde bir hades ismiyle nihayetlenmiş bir cümlemsi ile ifade edilir;

Hüküm belirtici mütemmim hizmetini gördüğü zaman, cümlemsiyi nihayetleyen hades ismi aidiyet «génitif» veya mutlak «absolu» haletini alır;

Hüküm dolaylı mütemmim hizmetini gördüğü zaman, cümlemsiyi nihayetleyen hades ismi başka haletlere konulabilir (bk. yukarıdaki misâllere).

1290. Bunlardaki hükmün *istifhamlı* bir hüküm olması ciheti, bahsi geçen bu cümlemsilerin yapılanışını hiç değiştirmez. Halbuki bilindiği üzere bu iş fransızca'da böyle değildir; onda istifhamlı uyruk cümleler (bağlaçsız kullantımları cihetinden) öbürlerinden farklı olurlar.

MI. : هانكى اوك ياندیغى بيلمم [hangi ev-iñ yan-dıg-ın]-ı bil-me-m «je ne sais pas quelle maison a brûlé» (mot à mot. «je ne sais pas le fait de quelle maison d'avoir brûlé»);

نوردن چىقىدىغى سوردى [nere-den çık-dıg-ım]-ı sor-du «il a demandé d'où je sortais»;

كیمه كیده چكى سوله [kim-e gid-eceğ-iñ]-i söyle «dis chez qui tu comptes aller».

1291. Bir hüküm kendisi de başka bir hükmün uyruğu olan bir hükme uyruk olduğu zaman, cümlemsi içinde bir cümlemsi daha var demektir.

MI. : مدنيت اسلاميه ناك تمامه مقرر اولديغى حاكم ايمكلكوز طبعيدور [medeniyet-i islâmiyenin tamâm-ı ile munharız ol-duğ-u-na hüküm et-meklig-imiz] tabî'i-dir [SAMİ BEY] «il est naturel que nous jugions que la civilisation musulmane (ancienne) est entièrement perdue» [1].

[1] *Sanmak, saymak, demek, ummak, bilmek* (fransızca muadilleri «croire, compter, penser, se dire, espérer, savoir comme...») gibi kat'i bir hükme varmayan mastarlardan yapıma isimcil veya fiilcil şahıs siygalarını havi kelâmlarda, bu siygaların aralıksız üst başına gelen mazî, hâl, istikbal zamanlı şahıs siygaları da mutlak, mefulün-bih, mefulün-ileyh, mefulün-fih haletlerindeki *-dik-* li veya *-(y)ecek* li uyruk cümleler mahiyetinde sayılmak gerktir; şu fark ile ki onların failleri aidiyet ekimi alırlar.

o bun-u bil-me-z (bil-me-yor) san-ır-ım (= bil-me-diğ-in-i);

kardeş-im ben-den daha rahat mı san-ıyor-sunuz (= rahat ol-duğ-un-u mu);

bu para-yı o al-mış (aldı) say-ıl-ıyor (= aldığı);

kendî-m-ce o ders-i anla-ma-yacağ-ım di-yor-du-m (an la-yama-yacağ-ım-ı düşünüyordum);

bu gün yol-cu-lar-ımız çık-ar ümid ed-iyor-uz (= çık-acağ-ın-ı);

biz siz-i dün İstanbul-a gid-iyor (git-miş) bil-iyor-du-ğ-unuz-u);

— bun-a hücet yok ümid-in-de-yiz (yok ol-duğ-u).

Kelâmın sonunda *benzemek* fiilinden yapılan şahıslı siygaların hemen üst başındaki yine şahıslı fiil siygaları da, (ekseriya halin gaibi) mefulün-ileyh haleti alarak yukarıdakilere benzerler:

Yalnız faileri şahıslı siygalar gibi mutlak haletinde olur:

posta bu gün gel-me-z (gel-me-yeceğ)-e benze-yor;

bu iş pek ol-acağ-a benze-me-yor;

hizmet-çi bardağ-ı kır-mış -a benziyor. A.U.E.

BAHİS II. — Masterla nihayetlenen cümlemsiler.

1292. Bilindiği üzere, türkçede master kendisine mahsus bir fail alabilir (§ 707) ve bu fail ile o da bir cümlemsi vücade getirir ki, bu cümlemsi şimdiye kadar mütalaa ettiklerimizden şu iki seçkin vasıfla ayrılır :

1°. Masterın faili şahıslı bir fiil sıygası imiş gibi mutlak haletini alır. Bu bakımdan böyle yapılmış olan cümlemsiler biraz evelce mütalâa ettiklerimizden (§ 1270 ve aşağısı) daha fazla olarak bir cümleye benzerler.

2°. Master — Böyle yapılandığı zaman — hiç bir sonuçluk lâhikası alamaz.

1293. Masterlı cümlemsilerin hades isimli cümlemsiler kadar çeşitli kullanışları yoktur.

Hakikaten masterı mutlak halotinde tutmak zarureti olduğuna göre, masterlı cümlemsiler kelâmın içinde fail (yüklet), yüklem veya izafet ilgisinin birinci haddi olmak sıfatiyle bulunabilirler; fakat kendilerinin ardından mücerret bir ilgiç «postposition» gelmedikçe mütemminü (mesul) sıfatiyle kullanılamazlar (bakınız daha aşağıdaki misâllere), yine bk. § 1425 ve aşağısı.

1294. Bir masterla nihayetlenen cümlemsiler, bir zaruret ve mecburiyet manasında olan isim cümlelerinin çoğu zaman faili olarak kullanılırlar. Böylece teşkil edilen kelâmların şeması şöyle olur :

Ali (masterın faili) filân şeyi yapmak (master) gerektir (gerekmek fiili) « = keli keli: Paul (sujet de l'infinifitif) telle chose faire (infinifitif) est nécessaire (verbe de nécessité). »; ve fransızca muadili şöyle olur: «Paul doit faire telle chose» (Paul filân şey'i yapmalıdır).

Bu iki dildeki yapılama şu cihetten farklıdır ki, türkçe'de master fail, fransızca'da se mesul durumuna konur.

Ml. : *بیامک کرک (در) کیسی کندی حدی (مقداری) کیسی kendi hadd-in-i (mikdârını) bil-mek gerek(tir)* «l'homme doit savoir [1] la limite de ses droits»,

«وجودات نه ایس؟ نه در؟ نه اولدیجی؟ نه اولاق لازم کایر؟
ne ol-ucak? ne ol-mak lâzım gel-ir? (KEMAL BEY) «le monde, que serait-ce?
qu'est-ce? que sera-t-il? que devrait-il être?»;

«عجا مدنیّت صحیحاً لوازم انسانیه دنی یوقه زواند مضره دنی معدود اولاق اقتضا ایدر؟
medeniyet sahîhan levâzım-ı insâniyeden-mi yok-sa zevâ'id-mazırre-den-mi
ma'dûd ol-mak iktizâ ed-er? «la civilisation doit-elle être considérée comme
étant véritablement parmi les besoins de l'humanité ou comme un superflu
nuisible?»;

«استعداد ترقی انفراد اوزره تعیش حالتده میدانه چیغه مابق ضروری در
isti'dâd-ı terakkî infi-
râd üzere ta'yyuş hâl-in-de meydan-a çık-a-ma-mak zarurî-dir (KEMAL BEY)
«c'est une chose inévitable que l'appétit au progrès ne puisse se manifester
dans l'hypothèse d'une vie isolée».

İHTAR. — *gerek* kelimesiyle nihayetlenen cümleler (Bakınız yukarıdaki birinci misâle) eski osmanlıca'da pek kullanılır olup, fiil cümleleri tipine yaklaşılmaya mütemayil bulunuyorlardı (Bakınız § 1231 ihtar).

[1] Bu fransızca cümlede *savoir* «bilmek» masterı kendinden evel gelen *doit* «mecbur olur» fiilinin mesulüdür. A.U.E

1295. (Bir zaruret, meburiyet kavramı olmaksızın) kendilerine mahsus bir faili bulunan mastarlara dair başka misâller :

هر کسکه حررتی سائرلرینک حررتیه محدود اولاق طبیعیدر *her kes-in 'hurriyet-i sâ'ir-ler-in-in hurriyet-i-le maḥdūd ol-maḥ tabî'i-dir* «il est naturel que la liberté de chacun soit limitée par celle des autres» (cümlemsi burada fail vazifesini görüyor);

بغداد صحرائی صوبه بامسوق شردن مصوندر *Bağdad sahrâ-ḥar-ı su bas-maḥ şerr-in-den masun-dur* (KEMAL BEY) «les plaines de Bagdad sont préservées de l'inconvénient des inondations» (mot à mot : «l'eau empiéter») (cümlemsi burada izafet ilgisinin 1 inci haddidir);

باشی دیرلشدن قورتولاق ایچون حاجی باشقه سلامت یولی بوله مامش *baş-ı dırıldı-dan kurt-ul-maḥ için hacı başka selâmet yol-u bul-a-ma-mış* (HÖSSEYİN RAḤMİ) «le hâci (titre donné à ceux qui ont fait le pèlerinage de la Mecque) ne peut trouver un autre moyen pour se délivrer de ces criailleries» (mot à mot : pour sa tête être délivrée de...) [burada mastarın ardınca bir ilgie geliyor];

آق دکن حا کلکی تحصیل اولتیق اوزره آطلمر دکزی جزیره لرله برابر ردوس و قبرس و مؤخرأ کرید فتح *Aḳ-deñiz ḥâkimliḡ-i tahsil ol-un-maḥ üzere Ada-ḥur deñiz-i cezire-ler-i-ile berâber Rodos (Rados) ve Kıbrıs ve mu'ahharan Girid fetḥ ed-il-miş idi* «pour que la domination de la Méditerranée fût acquise (à l'empire), ou conquit, Rhodes et Chypre ainsi que les îles de la mer Egée et plus tard la Crète» mot à mot : [1] pour la domination... être acquise ...);

1296. Şu mütalaadan geçirdiğimiz cümlemsiler eski osmanlıca'da oldukça sık kullanılırdı :

امدی پادشاهلر صدق وحبس اولتاق عجب دکادر *imdi pādışah-ḥar sı-n-maḥ ve ḥaps ol-un-maḥ 'aceb deḡil-dir* (A.U.E) «il n'est pas inoui (surprenant A.U.E) que des empereurs soit défaits et deviennent prisonniers» (Kānūnī sultan Süleyman. (le magnifique) in Pavie muharebesinden sonra 1 inci Fransuva'ya mektubundan).

BAHİS III. — Ulakla veya ulaklık tabirle nihayetlenen cümlemsiler.

1297. Bir ulakla veya ulaklık tabirle, yani fiilin zarflık bir siygasıyla nihayetlenen cümlemsilerin mahiyeti daha yukarılarca (§ 1255) tarif edilmişti.

Burada şunu hatırlatmakla iktifa edelim ki, bu cümlemsiler yüklemelerinin yapılarılarıyla cümlelerden farklı bulunurlar; fakat mutlak halletini alan faillerinin (§ 1262) yapılarılarıyla cümlelere benzerler. İnsırafsız

[1] 1295 ve 1296 inci bendlerin birinci misallerinde mastarla nihayetlenen cümlemsiler aslı cümlelerin faileri olmak itibarıyla (yalnız lüzûm ve zaruret bildirmemek farkıyla beraber) yapılaşca evvelkilerin aynıdır. Ancak 1295 inci bendin ikinci misalinde yalnız failiyle beraber olan mastar, kendinden sonra gelen «şerrinden» kelimesiyle beraber mefulün anı haletli izafet terkibi halinde olup fail değildir. Yine onlardan sonra gelen misallerde mastarlarla biten cümlemsilerden evvelkisi «için» sonrakisi «üzere» gibi birer ilgie olarak aslı cümle fiillerine tâlil mânasıyla bağlanmış bulunuyorlar ki, bunlar evvelkilerden başka başka rollerle farklı bulunurlar, ve onlardaki mastarlar da fail değildirler. A.U.E

ulaklar ve ulaklık tabirlerde de hiç olmazsa böyledir. İnsıraflı ulaklık tabirlerinin mantıki faili bir hades ismiyle nihayetlenen cümlemsilerin (§ 790) ki gibi yapılıdır. Ulakların muhtelif siygaları 779 uncu bendde ve aşağılarında kısaca gösterilmiştir.

Şu aşağıda da onların kullanışlarına ait tafsilli mütalealar verilecektir.

I. RABİT SİYGALARI.

1298. Rabit «liaison» siygaları 780 inci bendde ve aşağılarında tarif edilmiştir.

En mükemmel rabit siygası *-(y)ip* li ulaktır.

Başka bir takım ulaklarda rabit siygası diye arızı olarak kullanılabilirler (bk § 1312 ve aşağısı).

1. *-(Y)IP* Lİ ULAK.

(رابطة عطفية) *rābita-i 'atfiye* «gérondif de coordination»).

1299. Esas itibariyle, *-(y) i°p* suretinde daima vurgulu olan) *-(y)ip* li lâhika, asli hadesten önce olan «préalable» ikinci derecede ve onunla düzendeş «coordonné» bir hades bildirir. Bu siygaya *düzendeşlik ulağı* «gérondif de coordination» veya *öncelik ulak* «gérondif préalable» denilebilir.

Ml. : كدى اتى قاپوب قاچدى *kedi et-i kap-ıp kaç-dı* «le chat, saisissant la viande, s'enfuit».

-(y)ip lâhikası yerine asli fiil lâhikasını getirmekle kelâmın manası hatırı sayılır bir surette değiştirilmiş olmaz.

Ml. : كدى اتى قاپدى (و) قاچدى *kedi et-i kap-dı (ve) kaç-dı* «le chat saisit la viande et s'enfuit» (türkçe'de bu *و* *ve* bağlacınının kullanılması isteğe bağlıdır).

Başka misâller :

گتد-یپ گیل-مه *gtd-ip gel-me* «aller et retour» (*git-me ve gel-me* yerine);

بو چوچوغی سن تربیه ایده جکساک سوپوب کیدرره جکساک *bu çocuğ-u sen terbiye ed-ecek-sin, soy-up giy-dir-ecek-sin* «c'est toi qui élèveras cet enfant, qui en prendras soin» (mot à mot: «tu déshabilleras et l'habilleras»);

دنیز-دن گ'ع-یپ قای-دا بوغ-ال-دو (Atasözü) «il a traversé (geç-di) la mer, et s'est noyé dans le fleuve»;

بیک اولوب بر ییملی *biñ ölç-üp bir biç-meli* (Atasözü) «il faut prendre mesure (ölç-meli) mille fois et couper une seule fois»;

بالق طوتان اوکاز ، بین طویعاز ، آلوب ساتان کار ایدر *bañık tut-an oñ-ma-z, yi-yen dog-mu-z, ał-ıp sat-an kâr ed-er* (Atasözü) «celui qui prend du poisson n'y trouve pas son bonheur»